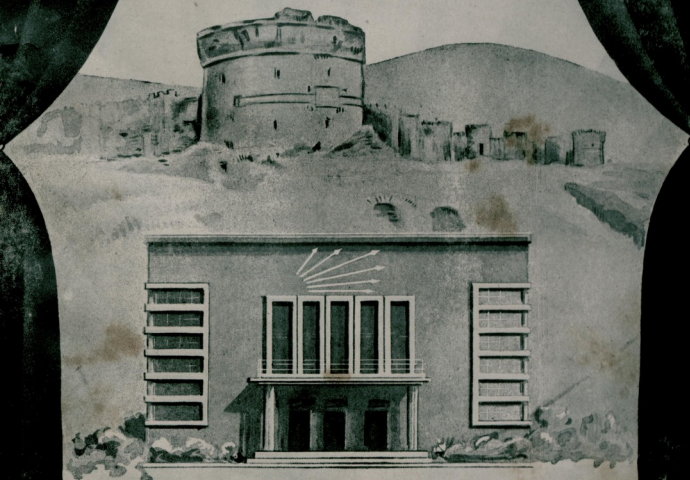

KARACADAĞ

KARACADAĞ

Diyarbakır Halkevi Tarafından ayda bir Çıkarılır

Tarih

Selçuk Devleti ve Diyarbakır

Yazan : Seyfi Alpan

Bu yazımda Selçuk devletinin Diyarbakır üzerindeki hakimiyetini anlatacağım. Aynı zamanda, bu devletin coğrafi sınırlarına ve medeniyetine de temas edeceğim.

Selçuk devleti : Doğu Türk elinden Marmara ve Akdeniz kıyılarına kafkas dağlarından büyük Hint denizine kadar yayılan büyük bir müslüman Türk imparatorluğu olup Oğuz Türklerinin güney batıya doğru muhaceretleri neticesi olarak teessüs etmiştir.

Selçuklularda memleket bir takım parçalara ayrılarak aileye mensup prenslerin idaresine veriliyordu. Bu devlette muntazam bir merkezi idare görülmemekte ve idare teşkilatının başında hükümdarın vekili olan vezir bulunmaktadır. : Alpaslan ve Melikşahın veziri Nizamülmülk gibi.

Selçuklularda muntazam bir askerî teşkilât ve merasim vardı.

Hükümdarın şahsına bağlı bir Hassa kuvveti teşkil edilmiş ve imparatorluk arazisinde askerî Timarlar vücuda getirilmiştir. Yani Selçuk devleti toprak vergisini doğrudan doğruya çiftçilerden almıyarak, araziye bir takım parçalara bölmüş ve her askere muayyen bir parçanın vergisini ayırmıştır.

Binaenaleyh Selçuk imparatorluğu para sarfetmeden timar sahiplerinden meydana gelmiş büyük bir suvari kuvvetine malik bulunuyordu.

Melikşah devrinde ordu 400,000 kişi olmuştur. Çünkü muhtelif ayaletlerdeki şehzadeler (Hükümdarın oğulları) veya mahalli hanedanlara mensup sülalelerin de orduları vardı.

Bunlardan başka Selçuk hükümdarları eski Türk ananelerine riayet etmişler ve hakimiyetleri altındaki hristiyanlara karşı ada-

letli davranışlar, ayinlerinde tamamen serbest bırakmışlardır.

Selçuk hükümdarları ilim ve san'atı da çok himaye etmişler bilhassa Alpaslan zamanında Nizamülmülk kültürel hayatın ilerlemesine çok çalışmıştır. Horasan ve maveraünehirde zengin kitap evlerinin bulunması, Selçuk ailesine mensup prensler namına yazılmış pek çok eserlerin görülmesi (Tarihe, Coğrafyaya, Edebiyata, Felsefeye, Siyasete ait) yukarda söylediğim üzere hükümdar ve şehzadelerin ve bütün Selçuk ümerasının, şairlere, alimlere karşı büyük teveccüh göstererek himaye etmeleri, Selçuk devletinin ilme verdiği öneme milli zevklerini san'at eserlerinde çok canlı ve kendilerine has olarak göstermeleri yapıcı ve yaratıcı ruhlarına, zengin hayallerine en büyük delil sayılır..

Buraya kadar verdiğim kısa izahattan sonra asıl mevzuumuzu teşkil eden Selçuk devletinin Diyarbakırdaki hakimiyetlerine gelelim.

Selçuk hükümdarlarından Tuğrul Amid'i — Diyarbakırı — 454 veya 455 yıllarında ele geçirmiş ve bu bölge Tuğrul itaatlarını sunmuşlardır.

Bundan sonra Alpaslan askerlerle suriye'yi fetih etmek için giderken Amidten geçmiş ve burayı kendine metbu tanıttirmiştir. Amid ve kal'esi Selçuk oğulları tarafından çok beyenilmiştir. Sonra Alpaslan ünlü veziri Nizamülmülkü Amide Nasırla görüşmeğe yolladı. Bu zaman Amid Nasır isminde bir Bey

tarafından idare olunuyordu.

Nizamülmülk Nasıra Tuğrulun buyurultusunu telâşa düşmemesi için gösterdi. Selçuk hükümdarı Melikşah, Fahrüddeve bin cuhayre adına para bastırmak üzere Mervaniler elindeki ülkeyi vermiş ve hatta hilat giydirerek kendisini kutlulamıştır.

Fahrüddeve Diyarbakırı almak istemiş ve bunun içinde oğlu Zaimüddeve Ebulkasım ile Cenahüddeveyi göndermiştir.

Bunların askerleriyle gelmeleri bu bölgeye çok korku salmıştır. Amid Beyi Mansur bunun üzerine Musul hakimi Şerefüddeve den yardım istemiştir. Yardım ettiği takdirde Diyarbakırı kendisine vereceğini bildirmiştir.

Bu vaziyeti fırsat addeden Şerefüddeve 477 yılında Fahrüddeve üzerine yürümüştür.

Vaziyetten haber alan Melikşah Artık hükümdarının komutasında Fahrüddeveye yardım için bir ordu göndermiş, bu ordu önünde Şerefüddeve duramıyarak kaçmıştır.

Meydan boş kalınca Fahrüddeve Diyarbakırı muhasara etti. Ve 479 yılında elde etti.

Diyarbakır bu suretle tamamen Selçuk devletinin eline geçince artık valî tayin etmişler ve doğrudan doğruya merkeze bağliyerek idareye başlamışlardır. Selçukların Diyarbakıra tayin ettikleri ilk valî Fahrüddeve Mehmet bin Cuhayr olup 479 yılında bu ülkeye buyurmağa başlamıştır.

Fakat 479 yılının sonunda

Melikşah kendisini geri çağırmiş ve Ebu Aliyülbelhiyi Diyarbakır valisi yapmıştır. Bu adam 482 yılının başlarına kadar Diyarbakırda kalabilmiştir.

Sonra ibni Cuhayrin oğlu Umeydüdevle Mehmet Diyarbakırda iki sene valilik etmiştir.

Bunun babası ve kardeşi Zaimüdevle de Diyarbakırda bulunmuştur.

Bunlardan sonra da İbni Cuhayrin üçüncü oğlu Kâfyüdevle Ebulberekâti ve Ebulhasani Diyarbakırda vali olarak görüyoruz.

Selçuk hükümdarı Melikşah 485 yılında ölüyor yerine oğlu Berkyaruk geçince Ebulhasan

Diyarbakırı terkediyor. Nihayet Dağtekin isimdeki bir Türk beyi Diyarbakıra vali oluyor.

Lâkin 488 — 1090 yılında Dağtekin'e karşı ayaklanma olduğundan, Selçuk hükümdarı Tutuş Diyarbakırın idaresini Dukak'a ve İnal'a bırakıyor. İşte bu suretle Diyarbakır, coğrafi mevkiinin ehemmiyeti, servet menbalarının kıymeti dolayısıyla tarihi devirlerde bir çok akınlara ve muhaceretlere uğramıştır. Bu sebepten şehri çeviren surların üzerindeki çok kıymetli tarihi kitabeleri görmekteyiz.

S. Alpan

Sevr - Lozan ve Anlaşması

yazan : Şemsettin Gütpinar

İlk genel toplantı 21 ilk teşrin 1922 de yapılmış 4 şubat 1923 te inkitaa uğramış, 23 Nisan 1923 te tekrar toplanmış ve 24 temmuz 1923 barış antlaşması ve ona ilişik 17 senedi düveli imza edilerek daha bir çok alakalı evraklar ve meseleler tetkik olunmuştur Konferası kendileri için özel ve hayati bir hadise addederek birinci derecede adamlar gönderen üç ulus vardı : Türkiye, İngiltere, Yunanistan. Türkiye Baş delegesi dış bakanlığına seçilen batı cephesi kumandanı ve Atatürkün en yakın çalışma arkadaşı İsmet İnönü idi. Atatürk ise konferansın çalışma ve konuşmalarını bizzat saati saatına takip ederek icap eden direktifleri vermekte idi. Bu itibarla Baş delegemiz her an bütün meselelerde tam bir özgülükle Türkiye adına son sözü söyleyebilecek bir durumda idi. Yunan baş delegesi M. Venizelostu.

İngiliz baş delegesi ise dış bakanı Lord Gürzon bulunuyorlardı. İşte Lozanda toplanan delegeler kurulu bir çok hararetili münakaşalardan sonra sınırlarımız Boğazlar, kapitülasyonlar ve ihtiva ettiği meseleleri inceliyerek lehimize bir sonuçla kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Kat'i tekliflerimiz red edilmiyerek kabul edilmiş bulunuyordu. Bo-

ğazlar meselesinde bir çok nokta nazar ve teklifler dinlendikten sonra şu şekilde Türk nokta nazarı önemle ileri sürülebilmek kabul edilmiştir. Boğazların karadan ve denizlerden gelecek her türlü baskınlara bir tehlike teşkil etmemeleri için karadenize gelecek olan savaş gemilerinin miktarının kararlaştırılması, ticaret gemilerinin her zaman geçme serbestisi. Fakat bir şart ile ; Eğer Türkiye savaşta ise boğazlardan geçen gemileri kontrol ödevi hakkını vermişlerdi. İtilaf devletler ağır Türk nokta nazarına yaklaşarak kesin kararı ortaya atmışlardır.

Barış zamanında kara denize geçecek olan savaş gemilerinin kuvveti, kara denizdeki en kuvvetli donanmadan fazla olmayacaktır, boğazlardaki gayri askeri mntakalar ufaltılmış, Çanakalede Rumeli cihetine gelibolu yarım adasile kavak kuzeyde kalmak üzere bakla burnu, kumbağı hattının güneyi doğusuna, Anadolu yakasında sahilden 20 K. m. geçmek üzere, eski istanbuldan karabiganın kuzeyine giden bir hattın kuzeyine, Boğaz içinin iki tarafında sahile son beş K. m. gibi mntakalara bağlanmıştı. Fakat Lozandan muvaffakiyetle çıkan boğazlar meselesi az zam-

anda ikinci bir Türk mucizesi olan Montrö mukavelesile egemenliğine ulaşmıştır. Sınırlar meselesi ise :

Trakya sınırı : Sevr de ;
Çatalca hattından biraz ilerde Bodıma — Halikıratya hattı Lozanda : Kara ağaçta bizde kalmak üzere Meriç hattı.

İzmir bölgesi sınırı : Sevr de ; Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar, ve Kemer iskelesine kadar Lozanda ; Tamamen iptal edildi. Suriye sınırı ise Ankara itilaf namesi mucibince Lozanda aynen kabul edildi. Buna mümasil daha bir çok işler konuşuldu. Uyandırıcı, Diriltici esasların itilaf devletlerine kabulü ile Lozan antlaşması bazı ulusların onaylamalarını beklemesinden ötürü ancak 6 ağustos 1924 de mer'iyete geçebilmiştir. Bu itibarla lozan Antlaşması ; yirminci yüz yılın parlak bir vasıkası sekisine yükselmiştir . İsmet İnönünün ifadesile : Lozan bizim için acun savaşını tasfiye eder. Bu savaş, bizim için Mondros ve Sevr'le bitti. Lozan denilen büyük savaşta bütün Uluslar önünde yapılan toprak antlaşması nda, sınırlardan çıkan meselelerde boğazlarda, Ulusal ekonomik, ve Tüze işlerinde çok kavgalar oldu. Fakat asıl büyük kavga Ulusumuzun kayıtsız ve şartsız egemenliğini istemesi ve ısrarı işinde oldu.

Müteffikler çeşit çeşit tekliflerde bulundular , İsmet İnönü bunları bilgisile Atamız Ulu Önderden aldığı direktiflerle hep retetti. Uluslar derece derece

indiler , fakat İsmet İnönü azimle İsrarla hep yerinde durdu ve hep aynı şeyi istedi : Kayıtsız ve şartsız Egemenlik : Netice itibarile ATATÖRK gibi ULU Dahî dediğini yaptı ve Ulusumuzu her yönde Egemenliğe ulaştırdı..

SON

Ş. Gürpınar

Diyarbakırlı Bilginler ve ozanlar

İbrahimi Gülşeni

D E V A M

Gülşeni tarikatının kurucularından olan İbrahim Gülşeni Diyarbakırlıdır. Hayatı hakkında malumatımız azdır. Gülşeni soyundan bir çok bilginler ve ozanlar yetişmiştir. (1)

İbrahim Gülşeni tarikatını yaymak maksadile bir çok yerler gezdi. Bir aralık Tebrize oradan da Mısıra gitti. Kanuni Sultan Süleymanın daveti üzerine İstanbul'a geldi. Orada çok kalmadan gene Mısıra döndü H. 940 (M. 1524) orada vefat etti.

Eserleri : 1 — Kırk bin beyti havi (Manevî şerif) adlı eseri Bu eserini Mevlana Celâlettini Ruminin (Mesnevî şerif adlı eserine nazire olarak yazmıştır.

2 — Acemce ve Türkçe manzumeleri havi bir divanı.

3 — Simruğname

5 — Çobanname.

5 — Risaletül etvar. Bu eserlerden yalnız (Manevî şerif) adlı eserin bir kısmı basılmıştır. Diğerleri matbu değildir,

Bunlardan başka İbrahim Gülşenin Pendname ve Kîdemname adlı manzumeleri de vardır.

Bendnamenin matfai

*Cihan bir menzili akbudur ey dost
Makamı hayretu hasrettir ey rost*

Cemil

Edirneli Sehi Çelebi 'ezkirei suarasında (Türkmenidir) Diyarbakırdan gelmiştir. Lütfi ve hasan tezkerelerinde (Türküstan şairlerindedir.) diyerek nereden olduğunu yazmıyorlar. Fakat İstanbul kadısı Faizi edendi (Zibdetül eş'ar) adlı eserinde, kâtip Çelebi (keşfü'lünun) unda bu zatın Diyarbakırlı (Amidi) olduğunu ve mükemmel bir divana malik bulunduğunu kaydediyorlar.

Cemil takriben 860 (M. 1454) tarihinde şehrimizde doğdu. 900 (M. 1484) senesinde Herata giderek Sultan Hüseyin baykaranın veziri Ali Şiri nevainin yanına gitti (1) orada Nevainin Çağatayca vüeda getirdiği divanındaki manzumelerine bir çok nazireler yazdı. 906 (M. 1490) Ali şiri Nevainin, 909 (M. 1493) Sultan Hüseyin baykaranın vefatları üzerine Tebrize ve oradan Diyarbakıra geldi. 914 (M. 1498) sene-

(1) 15 inci asır çağatay edebiyatında en önemli ozan Ali şiri Nevainidir 30 a yakın eseri olan nevai 844 miladi 1440 ta Herata doğdu..

(1) Hayatları hakkında sıraları gelince malumat verilecektir.

sinde Şah ismailin Diyarbakırı muhasarası üzerine İstanbula kaçarak 950 (M. 1534) te orada vefat etti.

Osmanlıca ve Çağatayca bir çok şiirleri ve mükemmel bir divanı vardır.

Hsaan

Aşağıda hayatı yazılacak olan Haletinin amesasıdır. Ahmet Hayali adında bir zatın oğludur. takriben 960 (M. 1544) senesinde Diyarbakırda doğdu. Babasından ve husuşi hocalardan ders aldı. Arapça ve acemcede biliyordu. Her iki lisanla da bir çok manzumeler yazmıştır. Yazılarının ekserisi tasavvufidir. 1024 (M. 1608) yılında vefat etti.

Hasandan :

Gazel

*Asumani manevinin necmi, şemsi, mahiyim
Sureta gerçi gedayim aşk ilinin şahiyim
Marifetten hırkedar oldum edindim aşkı taç
Sofîi suret neyim ben sofîi Allahiyim
Tey edüp nasûd baharın garkı lahut olmuşum
Bahri vahdettir makamım anda gizli mahiyim
Kutsiyan şehperu batm insu cinnin rehberi
Mazhari nuri sıfatım zâtı pakın rahiyim
Arzu uşşak ile memlu gerçi kim arzu sema
Aşkı maşuku aşkım cümlesinin ahıym
Alemi surette gerçi rehberimdir gülşeni (1)
Liyk mana aleminde ben anın hemrahiyim
Bahri aşka gark olup derki (Hasan) aşıklara
Talebi hakkım diyen gelsün yolun ağâhiyim*

SONU VAR

A. Şevket Kavut

(1) İbrahim Gülşeniye kast ediyor.

Diyarbakır Kitabeleri

yazan : S. Sıvıcı

No, 2 Tarih 297 H.

Kitabe

Besmele Lailahe illallah Mimma emre bihi emir elmüminin Cafer el imam elmuktediru billah

Bu kitabe Mardin kasisının şarkındaki burcun garp tarafında iki metre yükseklikte bulunmaktadır. Bunun yanında ikinci bir kitabe daha vardırki oda şudur.

No. 3 Tarih 297

Kitabe

Besmele. Mimma emre bihi Cafer el imam el muktediru billah Emir el müminin fiseneti seb'a ve tis'ine ve mieteyn Lailahe Illallah Muhammet resullallah.

Yanıdaki iki taş üzerinde şunlar yazılıdır.

Ve cera zalike ala yedi yahya bini İshak el cercerani ve Ahmet bini Cemil el-amidi'

Yazılar küfidir. yerinden oynamış ve tekrar yerleştirilmiş bulunan taşların üzerine yazılmıştır. Birinci kitabenin sonunda karşılıklı iki at şekli vardır.

No. 4 Tarih 297

Kitabe

Besmele, Ma emre Abdullah

Cafer el imam; el-muktediru billah Emir el-müminin Etaellahu beka-hu ve edame izzehu (iki kelime okunamadı) ve himayetül-nüsli-min Ala yedi El-vezir ebi Elhasen Ali bini Muhammet Etaellahu bekahu ve ceret ennefekatu aleyhi ala Yedi Yahya bini ishak Elcercerani velmühendis Ahmed bini cemil el-amidi fiseneti seb'a ve tis-ine ve mieteyn

Bu kitabe mardin kasisının dışında sol tarafındaki sathi beş metre kadar yükseklikte bulunmaktadır. Yazı küfi ve iptidaidir. Zor okunur Kabartması pek hafiftir. Dağ kasisı üzerindeki kitabenin hemen aynıdır. Bu kitabeler kâmilen Abbasilere aittir. Bu kitabe surun duvarı yapılırken yazılmış ve oraya konmuştur. Bir tamir sebebiyle yeri değiştirilmiş ve yeneden konmuş değildir. Dağ kasisındaki kitabe de böyledir.

Tercemeler

2 Numaralı kitabenin Tercemesi :
Besmele. kelime tevhit. Emir-ülmüminin imam Cafer elmuktediru billahın emirleri cümlelerinden olarak.

(Başka bir kayid yoktur)

3 Numaralı kitabenin tercemesi :
Besmele ve kelime tevhit Emirülmüminin imam Cafer elmuktedir billah ın emri cümlesinden

olarak Yahya bini İshakı Cerceranin idaresinde ve Mühendis Amirdli Ahmed Cemilin nezaretile yapıldı. sene 297

4 Numaralı kitabenin tercemesi :

Besmele. Emirülmüminin Abdullah imam Caferin (bakasını Allah uzun etsin İzzetini daim eylesin) (okunamıyan iki kelime) Müslümanların himayesi. Veziri Muhammet oğlu Ebilhasen Ali nin Allah bakasını uzun etsin , infak edilen para kendine aittir. Vali İshak oğlu Yahyanın idaresinde ve Amirdli Cemil oğlu mühendis Ahmedin marifetile yapıldı.

Sene 297

No. 5 tarih 297 H.

Kitabe

Besmele. Mimma emre bihi Cafer el-imam elmuktediru billah Emir elmuminin Eazzehullahu senetu seb'a ve tis'ine ve mieteyn.

Bu kitabe Dağ kapısının garp tarafındaki burcun şark yüzündedir Küfi olarak yazılmış, mihrabın tam üzerindedir. Kitabeyi havi siyah taşlar yerinden çıkartılmış ve sonradan yerleştirilmiş olduğu kenarlarındaki izlerden anlaşılacaktır. Yoksa kitabenin ifade ettiği manaya göre bu burç veya bu satıh temelinden yapıp ta bu kitabe oraya yerleştirilmemiştir. No: 6 Tarih yok

Kitabe

Cera ala yedi ebi El-Hasen Ali 5 (burası tamamile silinmiştir) *El-anil ve yahya bini İshak (El-anil)* bu harfler tekerrür ediyor *Ahmet bini Cemil el-vezir.*

Bu kitabede intizam yoktur, taşlar gelişi güzel bırakılmıştır. Dağ kapısının şark tarafındaki burcun garp yüzünde ve mihrabın yukarısında bir satır halinde yazılmıştır, taşlar siyah, yazı küfidir.

No. 7 Tarih 290 (Bir kelime yok)

Kitabe

Birinci taşta

Mimma emere cafer el-imam el-muktediru billah emir

İkinci taşta *El-muminin etal-ellahu. ve tis'ine ve mieteyn.*

Bunları takip eden taşta ters olarak *Besmele* yazılmıştır.

Tercümelere

5 Numaralı kitabenin tercümesi Besmele. Emirulmuminin el muktediru billah İmam Cafer yapılmasını emretti. Allah kendini aziz etsin. Sene 297

6 Numaralının tercemesi :

Yazıları kırılmış dökülmüş olduğundan terceme imkânı hasil olmadı.

7 Numaralının tercemesi :

Emirulmuminin El muktediru billah İmam Cafer yapılmasını emir etti.

Bu son iki kitabe de yerinden çıkarılıp yazıldıktan sonra yerleştirilmiştir.

S. Savcı

Yukarda Süleyman Savcının yazdığı kitabelerden bazılarının bazı yerlerini AMİDA Mü ellifi şöyle yazmış :

3 Numaralı kitabenin tarihinden

sonraki kısmı (*Ve cera ala yedi yahya bin ishak el-cerçerani ve ahmet bini cemil el-muktedir (1)*). *Zalike* yi yazmamış, *Elamidi* yerine yalnız (1) koymuş..

4 Numaralı kitabeyi şöyle yazmış :

Besmele. Mimma emere bihi (?) El-halifetü. (??) Cafer el-imam el-muktedir billah emir el-müminin etalellah (2 kelime) Ve edame (?) (1 kelime) El'islm (?) (2 kelime) Etalellahü bekaehü ve ceret ennefekatü aleyhi ala yedi (?) yahya bini ishak el cerçerani (??) ve ahmed bini cemil (??) El'amidi fi seneti seb'a ve tis'ine ve mieteyn.

5 Numaralı kitabeyi şöyle yazmış :

Cera ala yedi (2,3 kelime zorki) L'a (Mil) ve yahya bini ishak elamil ve ahmed bini cemil el-vekil ala zalik (2 kelime) .

Müellif kitabın hamisinde (ihtimal el - " kadı " şeklindedir) diyor. Kadi değil vali manasına Amil dir.

Bu son iki kitabeyi yanlış yazmış mana ve tefsirini de yanlış yapmıştır. Öteki kitabeleri doğru almıştır.

K. Baykal

Tarih :

Fatih Paşa Camii ve Minareler

yazan : K. Baykal

MaX Van Berchem ,, 1910 da neşrettiği —Amida— Diyarbakırın Müslüman tarihi, epigrafisi için maddeler adlı büyük güzel resimli ve çok pahalı eserinin fransızca yazılı kısmında şehrimizin müslümanlık tarihine ait tarihi kitabelerinden bazılarını toplamış. General Beyliyé nin yolladığı fotoğraflara dayanarak gerek küfi ve gerek nesih yazı ile yazılmış olan kitabeleri Osmanlı neshine çevirmiş , açıklamalar yapmağa çalışmış fakat alimde bulunması gereken manevî ve ahlakî vasıflardan " Bitaraflık ,, ı muhafaza edememiştir.

Kitabın , surların bu günkü halini anlatan faslında ' içine bütün şehri almış olan surların vaizyetini ve içindeki önemli tarihi eserleri göstermek maksadile güzel bir plan çizilmiş. Bizim tarih yazarlarımızdan biri de kitabına bu planı ve içindeki yazıları sakatlığı ile beraber Türkçeye çevirerek aynen almış. Amida müellifi maksadını bitarafane takip etmeyeceğini ilk sahifelerdeki bu planile göstermiştir.

Planın içine cami olarak yalnız Ulu Camii , bundan başka VII inci yüz yılda yapılan Meryem

Ana , Mardanyanos , Marcosmas, 16 ıncı yüz yılda yapılan Gregor-yen kiliselerini bunlardan başka üç kilise ve birde manastır olmak üzere sekiz hristiyan mabedi işaret etmiş karşlarına hangi mezhepler için olduklarını da kaydetmiş başka hiç bir eser işaret etmemiş. Şehrimizde kiliseden başka hiç bir Türk eseri yokmu?

Bu arada bıyıklı Mehmet Paşanın Diyarbakır valiliği zamanı olan 922-928 yılları arasında yaptırdığı Fatih paşa Kurşunlu Camiinin eski Ermeni kilisesi Se. Teodor 1519 de inşa edilmiş. Fatih paşa Camie tahvil Transforme edilmiş olduğu yazılmıştır.

Burası camie tahvil edilmiş eski bir ermeni kilisesi değildir Cami olarak yapılmış bir Türk -Osmanlı eseridir, Şöyleki :

Camiin yazlık yeri taşlarının kullanılışı arapsun Nevşehir İbrahim paşa, Diyarbakır Behiám paşa camileri ve Hasan paşa hanı yapılarındaki kullanılışın aynidir. Bir siyah bir sıra kara taş dizilmiş plan ve yapı Osmanlı Camilerinin planlarının aynidir. Öndeki küçük kubbeler birer demir potrelle birleştirilmiş kubbelerin tepeleri sivrice genel olarak model ta-

mamen Osmanlı ve Yavuz devri modelidir.

Büyük kısmın dış duvarları çok tamir görmüş fakat şekil ve pencereler, pencere kemerleri hep yazlık kemerlerin yapılışı gibidir. Bunların hiç birisi sonradan yapılmış değildir. binanın ilk yapısına beraberdır. Ayrılık yoktur hepiside bir usluptadır. Başka yapılı bir tane pencere yok.

Bıyıklı Mehmet paşanın gömülü bulunduğu Camiin doğu tarafında-ki ufak mezarlığı çevreleyen ilk yapıdaki duvarların yapısı ve yanındaki Özdemir oğ. Osman paşanın büyük türbesinin yapısı kemer ve kubbeler ve planı ve camiin yapısı, taşlarının kullanılışı bir ve aynıdır. Camiin eski bir kilise olduğuna bir nişan bile yok.

Minarenin yanındaki türbelerin bulunduğu yerden Camiin arkasına girildiği zamanda aynı tarz yapı görülür.

Büyük kubbe Osmanlı eserlerinin çoğunda görülen "Tirede Necip paşa kütüphanesi gibi ,, ufak ve yarım kubbelerden yukarda kalan kısmı hep osmanlı tarzı mimarisidir. İstanbul Fatih Camii kubbesi gibi yüksek ve yuvarlaktır. Ayasofya gibi basık ve yayık değil. Kubbenin altındaki taş duvarların kenar korneşleri taşların yanyana getirilmesiyle meydana gelen köşelerin yalnız bir burunları dışarda kalmış ve bundanda muntazam çıkıntılar hasıl olmuş bu şekil Osmanlı eserlerinden başka yerde görülmez.

Cami hey'eti umumiyesile de Cami olarak yapıldığını gösteriyor. Mihrabi tamamen cenuba, cebehesi

hiç eğilmemiş ve kibleyedir. Halbuki kiliseden çevrilen camilerin mihrapları biraz yana düşer. Ayasofya camiin mihrabı gibi. Burası cami olarak yapıldığı için tamamen kibleye dönüktür. Buda kiliseye çevrilmediğini gösterir.

Camiin yerinde ihtimal harabe bir kilise varmış fakat bir harabe üstüne böyle bir abide kurulamaz. harabe temizlenir yerine yenisi yapılır.

Eğer böyle ise eski bir ermeni kilisesi demek hatadır. Tahvil edilmiş olsa eski bir kilise denir. Fakat tahvile ait bir nişan bile yok.

Amida müellifi bir Türk abidesini-hıristiyanlığa mal etmeğe çalışmış bu garazkâr kanaatını kitabın başka yerlerinde de görüyoruz.

Minareler

Dört köşe minarelerin hep kilise çan kullelerinden döndürüldüğünü söylüyor. Ulu camiden bahsederken "yanında büyük bir kule şüphesiz bu eski bir çan kulesidir,, Minareye çevrilmiş -Transforme- Sahife 45 Diyor 46 ıncı sahifede Ulu camiden bahseden müelliflerin ifadelerini aynen almış ve 47 dede kanaatını beyan etmiş şu müelliflerin kanaatlarını işaret ediyor. Düpré Voyage 1 sahife 70, Southgate , evliya " 1655 ,, Op, Sit. VI sahife 31 H. ve Helle " 1847 ,, Ton cilt. sahife 441. Bu son müellifin ifadesi şudur. ,, Bu abidelerin hıristiyan menşesine ait umumi kanaat bara tamamen yanlış görünüyor. Küfi kitabeler, Haçların bu

lunması cephelerin yapısı bütün bunlar müslüman menşei ifade eder. Amida müellifi bu kanaata iştirak etmek istemiyor. Klasik arkeolojik metotlarla bu araştırmının yapılmayacağını bildirdikten sonra reddini bir başka mecmuada yaptığını da kaydediyor. Bahsettiği Evliya Çelebinin Türkçesinde de böyle kayıt var. " 1314 İstanbul basılışı cilt 4 sahife 31 „ Basri Konyar Diyarbakır kitabeleri cilt 2 sahife 43 te „ Ulu Camiin minaresinin eski bir çan kulesi olduğunu kaydediyor. Evliya Çelebi kitabeleri okumaması, Amida müellifi Minarelerdeki kitabelere bakmak istememiş, İşine gelmemiş , Basri konyar Amidadan almış bir tenkit yapmamış Evliya Çelebinin seyahatnamesini yeter bir vesika olarak almışlar.

Halbuki bütün bu dört köşe minareler . Bey sam oğullarının yapısıdır. Her minarenin üstünde en aşağı 2 kitabe var. Mesela Ulu Camiindekinin ortasında ortadan aşağısında dört tarafı çeviren Türk kitabeleri , minarenin altında taş kitabeleri , minarenin altında taş hakkedilmiş ay yıldızlar . Minare çan kulesi ise nasıl ilave edilmişlerdir.

Keza kale camisi minaresinin Dibinde minarenin asıl taşının kornili muhafazası içindeki minarenin cami damına bir metre yakın yerindeki bir beyaz taşta kabartılmış Beysan oğullarına ait iki kitabe sonradan nasıl konabilir?. bu camidemi kiliseden dönmüş? Bütün dört köşe minarelerdeki bu çeşit kitabeler nasıl yerleştirilmiştir. Bu minareler tamir görmemiş taşları sünger nevinden delikli ve kara taştır. Bunları Selçuk boyları kullanmıştır.

Amida müellifi Müslüman kitabeleri arasına neden tarihi olan bu minare kitabelerini koymamış Ulu Camiî şimal cephesinde osmanlı padişahı Mehmet IV e ait ve devrin çok önemli olan sosyal durumunu bildiren Eşitliği emreden koca ve güzel kitabeyi kitabına almamıştır. Burası yeri değil ayrıca mufassal olarak neşredilecektir. demekle kalmış.

Binaenaleyh müellif şehrimizi bitarafane tetkik edememiştir. Bu minareler Türk mimarisi tarzıdır. Camiler kiliseden dönme Minareler çan kulesi değildir. Eserlerimizi tetkik edelim. Yabancıların tetkiklerinede bakalım yer verelim Bitaraf olmadıkları zaman cevabını da verelim...

K. Baykal

Diyarbakır Vilâyeti Bölgesindeki Akar Sular ve Edilen istifade

Yazan : Seyfi Alpan

Diyarbakır vilayeti bölgesinde gördüğümüz en önemli akar su Dicle nehridir. Bu nehirden başka Anbar, Pamuk, Hazro, Kur, Şaklak, Batman, Havar, Medya, Sinek, Kulp, Sarum, Tiyakıs Göksu ve kara köprü gibi akar sular bulunmaktadır.

Dicle : Doğu toroslar üzerinde sarı meşe ve mastar dağları arasında gölcük denilen küçük bir gölden doğar bu nehir argani civarında denizden 1220 M. yüksekliktedir. Diyarbakır önlerinde yüksekliği 660 M. iner. Bu aradaki seviye farkından dolayı nehir hızlı akar. Gölcük gölüne son zamanlarda bir kanal ile birleştirilen „ Ergani suyu „ Ergani madeni kasabasından geçtikten sonra doğuya doğru akımına devam eder. Bu Ergani suyu mihrap dağı eteklerinde Ayrancık deresini alarak zülkûfûl dağının yamaçlarında bir dirsek çizer ve kuzey doğuya döner. İşte burada Behru deresini alarak dar boğazlar arasından akar, ve Piran dağlarıyla zülkûfûl dağlarının birleştiği yerde Şingirik suyunu alır. Bu veçhile dağlık yerlerden (arazilerden) geçtikten bir çok

kıvrıntılar yaptıktan sonra eğile gelir. Eğilde yine doğuya döner ek akmağa başlar fakat tekrar istikametini değiştirerek güneye doğru yol alır. Licenin üç saat yukarısında birklin mağarasından kaynaklı birklin suyu ile delucan mevkii civarında birleşir. Burada yerey (Arazi) Şistli ve beyaz kalkerlidir.

Bu su (Ergani suyu) Ergani mevkiini geçip Sebene — Zibena suyu ile birleştiği andan itibaren asıl Dicle ismini alır.

Bu kısımda sular donar Dicle Delucandan sonra güneye ve tekrar batıya dönerek kara (1) köprüden geçer, ve Diyarbakıra doğru hep güneyi takip eder. Diyarbakır civarında — 660 M. irtifaa Dicle epeyce genişleyerek yüksek ve devamlı dağlar arasından kurtulmuş olur. Dicle kendi ismindeki köprüden " Dicle köprüsü " geçerken daralır ve adacıklar hasil eder. Diclenin

"1" Nehir bu köprüyü geçtikten sonra Karaca dağı eteklerinden çıkan baş madrap, büyük su ve kesani derelerini sağdan alır. Sonra kara köprü suyu Dicleye dökülür.

batı ve doğusunda bulunan ve pek yüksek olmayan Hekkâri ve Mardin dağları yine nehrin yeniden dar boğazlar arasına girmesine sebep o'ur. doğuya doğru akan dicle mütemadiyen kuzeyindeki dağlardan inen bol sularla beslenir : Anbar çayı, Savur çayı, Batman çayı, Pamuk çayı, Kuru çay, Rıdvan çayı, Buhtan — Bohtan — Çayları gibi fakat asil büyük kol Bohtan (Buhtan) çayıdır. Van Gölünü güneyindeki dağlardan çıkan bu ırmak batıya doğru akar. Kolker yerey (arazi) üzerinde 3 K. m. kadar yer alarak yüzeye (satha) çıkar, Dicle ile birleşir, sonra rehir güney ve güney doğu istikametinde akar, Kısmen kalker ve kısmen bazalt katmanları (Tabakaları) üzerinden geçer nihayet Cizrede 350 M. irtifaa inerek Irak yereyine (arazi sine) girer. Cizreden sonra Dicle etrafı kayalık geniş dereyler (vadiler) içinde akan Musuldan geçer, Soldan büyük ve küçük zab kollarını alır. Sahrin dağları civarında elfaha mevkiinde dar boğazı aşarak irak yereyine (arazi sine) girer

Burada yatağın genişliği 200—350 M. dir. Bağdattan sonra dicle tamamen bir ova üzerinde akar. korna mevkiinde Fıratla birleşerek Şatularap ismini alır ; Pers (Basra) körfezine dökülür.

Dicle üzerinde Diyarbakırdan itibaren keleklerle seyhat edilmektedir 1837 den beri Bağdat ile Basra arasında muntazam vaporlar işlemeğe başlamıştır. Diclentin uzunluğu 1500 km. kadardır.

Dicle aldığı kollarla ve kar sularile beslenmektedir

Diclenin kuzey tarafında — Bölgemizde — İkinci kânunda. Bağdat civarında ise Şubatta sular yükselmeğe başlar. Nisan ayında Bağdatta saniyede 300 Sm 3 akım ile — yan bir saniyede nehrin kesitinden (maktından) geçen su miktarı dömektir. — azami seviyeyi bu ikinci teşrinde 300 M 3. iner. Senelik vasatısı ise 1880 M.3 dir. Diyarbakır bölgesinde suların ikinci kânunda yükselmeğe başladığını söylemişim.

Bu yükselen sular bölgemizde Nisan içinde çoşarak civarındaki yereyi (araziyi) çok mümbit bir toprak katmanı (tabakası) ile örtmektedir. Şu hale göre artık nehir her vakit aktığı ufak yatağından çıkarak büyük yatağını işgal etmektedir. Bu zaman Diclenin kenarındaki adacıklar iyice görülmektedir. Diclent intaşması (feyezanı) azami 80—100 Sm. olur. Suyun azami hararet derecesi 15—16 aşgarî hararet derecesi 8—9 dir. Birinci kânunda kayit edilen en aşağı hararet derecesi 1—2 dir. Öbür ufak suların seviyeleri üzerinde aynı tahavvüller vardır.

Bu suların seviye farkları durumuda — tabi küçük sular olduklarından — Dicle gözü-müzün önünde bulunduğu takdirde meydana çıkar.

Şimdi Dicleden başka Diyarbakır bölgesinde bulunan akar suları anlatalım :

Anbar çayı

Bu çay Licenin Hani nahiye

merkezindeki bir kaynaktan doğar, ve doğuya doğru akarak Kavşan mahallinde kuru çay la birleşir , ve güney doğuya doğru dönerek — Köseli köyü karşısında — Dicleye dökülür.

Uzunluğu 45 km. kadardır. Bir köprüsü vardır.

Batman çayı

Bu çay Sason ve Kulp kazalarından doğan suların Silvan kazasının kuzey doğu havalisinde yekdiğerile birleşmesinden meydana gelir

Silvanın 20 km. doğusundan geçerek Hasankeyif önünde dicleye dökülür uzunluğu 100 km. kadar olup bir köprüsü vardır.

Sinek çayı

Çermik kazasında akar 30 köyün topraklarını sular.

Medya çayı

Çermik kazasının kuzeyindeki dağlık yereyden (araziden) doğan bu çay, hızlı akmaktadır. Yereyi sulamağa çok yarar.

Gök suyu

Çermiğin esfel denilen topraklarını sulayan bu suyun zirai bakımından faydası çoktur,

Sinan suyu

Çermiğin gerisinde görülen dağlardan kaynar , Fırata dökülür.

Beylik madrap suyu

Malönü ismi verilen yerden kaynar, dağlık yereyden (araziden) geçer, çeltiklerde kullanılır. Diğer madrap suyu da Çermik ve Siverek yollarından akmaktadır.

Anbar çayı Pamuk çayı (Hazro nahiyesinin güney batısındaki dağların eteğinden doğar) Şaklat çayı, Kuru ve Hazro çaylarının kaynakları yüksektedir. Bu sebepten kaynaklarından kavsak yerlerine doğru 10—20 km. aralıklarla dikilen kazıklar, taş ve kırıntılarla sıkıştırılmıştır. Bu sular da ziraata elverişli dir.

Diyarbakır vilayeti bölgesindeki en önemli akar sular bu sular dır. (Karacadağın eteklerinden çıkan ve bunda ismi geçmiyen bazı küçük suların yine Diyarbakır Halkevi mecmuasının 2. formasında yazdığımdan tekrar yazmıyorum.

Şu kısımda ilave edeyimki yukarda söylediğim üzere Dicle Fıratla korna mevkiinde birleştikten sonra şattülarap ismini alarak pers körfezine yani denize dökülüyordu. Bu nehirden başka denize doğrudan doğruya bölgemizden denize dökülen su yoktur.

S. Alpan

SONU VAR

İmtiyaz sahibi : Diyarbakır Halkevi
Umum neşriyatı idare eden
Avukat Ağâh 'Arman

Diyarbakır Matbaasında basılmıştır